

НАШЕ ПОВЛАЧЕЊЕ ИЗ УЖИЦА

29. новембар 1941.

Пробудио еам се од зиме, скупљен на једној фотељи. Преко пута мене згрчио се на две столице Јурица Рибар. Ноћас смо стигли из Ужица у ову вилу београдског адвоката Аце Павловића, с архивом и благајном Врховног штаба. Стари сељак — чувар виле — и његово унуче дуго су провиривали док смо сви заједно са Митром Бакићем — руководиоцем евакуације из Ужица — износили из камиона мале, али врло тешке сандуке. У сваком је било по шездесет килограма — сто хиљада динара у сребру. Сто и три сандука послагали смо у подрум. Изнели смо и неколико сандука с радио-апаратима и архивом.

Продрмусао сам Јурицу, и пошто омо појели оно мало пекмеза из тегле коју нам је ноћас чувар отворио, изашли смо на први снег. Јурица удара ногом у ледену кору и пита колико треба да буде дубок снег па да тенк не може да прође. Доле на друму, поред кафане, пролазе камиони с рањеницима, коњска кола натоварена цаковима, иду пешице жене с великим завежљајима на леђима. То је збег из Ужица. Прилично је нереди. Не зна народ куда да иде. Пошто није било никога да помогне народу, пронашли смо курирку Главног штаба за Србију, Плаву Веру, да држи ред на друму и упућује људе. Вредна је то девојка. Набавила је цац шећера и одмах организовала чајеве за рањенике и избеглице. За помоћника омо јој одредили Зорана Жујовића. Натакао младић пушку па обилази не само Палисад већ и Краљеве воде.

У другој кафани, на брду, Маријан Стилиновић већ дотерао штампарију „Борбе“. У Ужицу омо почели штампање превода Историје ВКП (б), па је одмах на Златибор донесено десет штампаних табака, још несавијених. Милена Благојевић, другарица команданта Првог шумадијског одреда, организовала је савијање „Историје“. Дошло је много другова, па рад одмиче.

Из Ужица нема никаквих вести. Кад смо ноћас кретали, колико смо били обавештени, непријатељ још није био у Коејерићу. У вили смо монтирали радио апарат. Коста Коцмур начуљио уши, па одједном рашири руке:

— Руси преотели Ростов!

Трчали смо Јурица и ја колико нас ноге нооe до кафане да јавимо вест. Ја сам бацио штап на који сам се ослањао због рањене ноге већ два месеца. С Маријаном сам се договорио да издамо ванредно издање „Борбе“, јер би много значило за наше борце да чују да је Црвена армија прешла у контра-офанзиву. Гигл је био брзо монтиран. Решили смо да „Борбу“ штампамо у малом формату. Још кад је отпочела немачка офанзива направио сам две мале главе „Борбе“ од линолеума. Нека се нађе за сваки случај. Једну страницу типографи су брзо сложили. За регале су употребљавали кафанске столове.

На прву страницу мислили смо да ставимо вести с наших фронта. Покушао сам да напишем нешто о борбама око Чачка, али оу ми недостајали подаци. Чекао сам да дође Бевц, да ое с њим договорим о издању овог ванредног броја. Покушао сам да телефоном добијем Ужице, али кад нисам успео, угурао сам се у иеки расклиматани аутомобил и стигао у Чајетину. На, улазу у варошицу стоји један наш тенк, који смо заробили у борбама на Јадру, кад су две немачке дивизије палиле Мачву. Учествовао је он и на паради 7 новембра у Ужицу само сада стоји беспомоћан. Мотор му се покварио.

Ту крај тенка стајали су Митар Бакић и Мирко Томић. Они нису ништа знали о борбама. Док смо разговарали, помоли се камион из Ужица. Нека подебела жена, куварица из Команде, са врх камиона, сва изван себе, виче:

— Пало Ужице, пало Ужице!

Хтедосмо да је ухапсимо што шири лажне вести, кад кроз облаке захујаше авиони! Склонили смо се у неку кућерину, некакав хан или шталу. Петнаестак метара од друма. У Чајетини се налазила и „Уметничка чета“, састављена од младића који су први пут добили пушке, па их појава авиона збунила. Ударили они преко њива, а Швабе се спустиле ниско па само косе из митраљеза. Један рафал опрљи и зидину иза које смо се склонили. Скоро читав сат нам нису дали ни ока да отворимо.

Кад су се, најзад, испуцали, кренуо сам назад на Палисад. Горе на серпентани лежи бео коњ, малопре убијен. Срећом, Немци нису тукли по Палисаду и Краљевим водама, иако су летели врло ниско. У вилама је смештено преко шест стотина рањеника.

У кафани се „Историја“ брзо савија. Благојевићева другарица прича како су јој четници на превару убили друга у Пожези. Једна страница „Борбе“ већ је давно одштампана. На другој страни празно место за вести с нашег фронта. Митар Бакић ме је ту стигао и шапнуо: „Ужице је пало“. Вратио сам се у кафану, узео малу главу „Борбе“, ставио је у џеп и рекао друговима да се слог растури и тигл дeмoнтира. Сви су заћутали.

Вратио сам се у вилу Аце Павловића. Крај свеће седе Цана Бабовић, Митра, Јурица Рибар и још неколико другова. Одједном

Драгољуб Вуксановић: НАРОДНИ ХЕРОЈ МИЛИНКО КУШИЋ

се појавише Кардељ, поп Влада Зечевић и три другарице, прилично уморни.

— Гадно нас избомбардоваше Немци у Мачкату, рече поп Влада.

Они су кренули аутомобилом из Ужица још данас пре подне. Зауоставили су се у Мачкату и ту су их ухватили авиони, они исти који су кружили изнад Чајетине. Бомбе су падале по читавом селу. Кардељ и поп Влада Зечевић склонили су се у неки шљивак, и једва су главу извукли.

Још поп Влада није био завршио, а на вратима се појави Мирко Томић, сав блед:

— Другови, сада је дошао стари Тосић. Он је био са Титом Вели — наишли тенкови и отворили паљбу по Штабу. Он је умакао, а видео је касније коње — без јахача. .

Сви смо ћутали као скамењени, само је свећа цврчала кад би се восак сливао. Кардељ први махну руком и позва нас да се скупимо. Говорио је иолако.

— Прво, треба одмах послати све штогод имамо наоружано доле низ друм да виде шта је с друговима. Мирко, ти крени тамо. А ми ћемо овде видети шта ћемо с евакуацијом.

Главни проблем представљали су нам рањеници. Било их је преко шест стотина; од тога око две стотине тешких. Кардељ позва Гојка Николиша и нареди му да се рањеници сместа пренесе за Санцак, друмом ка Увцу, докле се може. Када је то завршио, онда је позвао мене и наредио да закопамо оних стотину сандука са сребром. Казао ми је да проберем дванаест оданих другова и да они тај посао заврше. Марјан Стилиновић је добио наређење да са штампаријом одмах крене такође ка Санцаку.

Сишао сам пред вилу и договарао се са друговима како да закопамо сребро. Јурица Рибар и сликар Бора Барух имали су да руководе закопавањем. Изабрали смо једно место, петнаестак километара од Краљевих Вода, и ту крај пута требало је сребро сакрити. Пуних стотину корака носили су другови тешке сандуке и тамо их закопавали. Радиле су читаву ноћ.

Вратио сам се у вилу. Ту ми рекоше да обиђем болницу. Ишао сам преко пола, газио први снег, који није био дебљи од шаке, и слушао вреву из прве болничке зграде. Пиште деца, ту је било пет мајки с малишанима. Неко дели завоје и објашњава како свако треба да има по један завој. Ту сам срео другарицу доктора Драгана Јовановића. Трпала је у руксак кошуљице свога сина, а ја сам јој давао кесу са шећером. Малишан ме гледао својим крупним очима. Добри смо ми другови још из Београда, знали смо ми дуго да ое играмо око татине зубарске столице. Сада није било времена за игру. Напољу је снег, ветар, непознати Санцак — куда ћемо се, мајка с дететом и сви ми, ускоро упутити. Из неке дуге зграде трка. Једна болничарка улете у нашу собу:

— Уби се Чеда Миљтосављевић!

То је био учитељ Чеда, политички комесар Рађевачког батаљона. Рањеници су чули да је Ужице пало, да ће се они евакуисати из Златибора, а он потеглао револвер и убио се. Из зграде су изишли Жујовић — Црни и Фића. Црном сав стомак увезан. Код Пожеге, кад је био на положају, четнички дум-дум погодио га је у трбух. Још му рана није зарасла. А и Фићи су Немци код Ваљева направили грдну рану. Прошишао метак кроз врат и излетео кроз груди. Обојици је зима и дрхте на снегу. Ове камионе смо дали за пренос рањеника. Већ је пребачено шездесет лаких рањеника. Само с тешким имамо много муке. У један камион стане само осам тешких рањеника, јер морају да леже. Јулка Мештеровић опомиње шофера да вози пажљиво.

Ближила се поноћ. У вили је свећа догоревала. Кардељ је седео и ћутао. Одједном, на степеницама нечији кораци. Појавио се Ђидо на вратима и пређе погледом по соби:

— За Тита не знамо ништа...

Сви смо ћутали и још више сагли главе.

— Немци су продрли тенковима у Мачкат! — наставио је Ђидо.

Кардељ му је полако говорио шта је досад учињено.

— До зоре морамо евакуисати Палисад, јер је Немце зауставио само мрак. Да није пао мрак, они би већ били овде...

И поче Ђидо тихо да прича шта је било од оног тренутка кад је напустио Ужице:

Марко и он кренули су из Ужица пре подне. Они су пошли напред с Моравичком четом којој је био командир Ратко Софијанић. Још су немачки авиони кружили изнад града и митраљирали, кад су они полазили. Тито је имао да крене за њима, аутомобилом. Кад су изишли на прве косе изнад Ужица, чули су митраљеску ватру из града и видели неке партизане како се пребацију преко врзина. У почетку су мислили да неко пуца из зграде, али рафали су били потмули — то су били немачки тенкови.

Сад је било јаено зашто су немачки авиони тако упорно кружили изнад града. Они су хтели да онемогуће сваки излазак, да прикују наше снаге док не дођу тенкови. А велики део чланова Врховног штаба налазио се у трезорима Народне банке, у великим склоништима ископаним у стени. Друг Тито је прилично дуго остао у трезору, али је схватио немачку тактику и напустио је град међу последњим.

Ђидо је с Марком стигао на одређено место. Чету су распоредили у једној шумици — ту је био и Чеда Миндеровић — а они су сишли да пронађу Тита. Три километра испод кафане код Беле Земље, на месту званом Плоче, затекли су Лолу Рибара, Драганчета Павловића, Жељу Ђурића, Крцуна и још неколико другова како покушавају да минирају друм. Ту су биле високе

стене које су се могле лако срушити и запречити пут немачкој моторизацији. Кад су питали где је Стари, рекли су им да је изашао на положај. Марко и Ђилае пошли су натраг до чете да је доведу на друм. Враћали су се аутомобилом. Али Марко рече Ђиласу да се врати, да причека Тита: „Сам је Стари, па буди ти крај њега док се не вратим са четом“. Ђидо је окренуо аутомобил и пошао низа страну. Одједном му се учинило да чује авионе. Аутомобил се налазио напред једне ливаде. Посакали су и они и шофер. Немци су приметили аутомобил и почели да га туку.

Ђидо је легао у плитки јарак крај друма, а шофер је био десетак метара изнад њега. Кружило је шест^седам немачких бомбардера. Они су бацили шест бомби на аутомобил. Три падоше око Ђиласа, а три у меку земљу ливаде.

— Био сам сав засут земљом и шљунком. Бомбе су биле темпиране. Чујем како падају — ду, ду, ду, па мало касније, експлозије. Скочио сам да се дохватим шумице, али ме митраљез прикова неколико пута. Рафал је ошињ'о изнад саме главе. То митраљирање је трајало већ читав сат. Знао сам какав му је циљ. Они хоће да нас прикују док не дођу тенкови. То се показало као тачно. Одоздо су се чули митраљежи.

Утом су авиони напустили овај сектор и Ђилас је скочио до аутомобила. Мотор је био читав, само је каросерија била избушена од митраљирања. Шофер је скоро у месту окренуо аутомобил и појурио је с Ђидом узбрдо. Одмах на коси наишли су на један наш топ. Био је разнесен бомбама. Крај њега неколико раокомаданих партизана. Ту је пао и Михаило Томић, учитељ, командир ваздушне одбране Ужица. Он је погинуо крај свога топа, Ту је Ђилас пустио аутомобил, и пошао да пронађе Марка и чету.

Немачки тенкови су ишли брзо. Уз највеће напоре Ђилас се пребацио преко косе. Чету није затекао, јер је она била изложена страшној ватри авијације и теншва. Али Ђидо вечерае није дошао сам на Палисад. Са собом је довео четицу од двадесет људи с тешким митраљезима. Окупио је успут неколико другова који су изгубили јединице и формирао од њих чету.

Мирко Томић није слао никакав извештај шта је било с другом Титом. Кадгод би неко наишао, курир или болничар, сви бисмо поскакали. Изашао сам напоље. Скоро ће да сване. Рањеници су одлазили. На друму леже бачене вреће са шећером, гомиле сувог меса, коже. Не могу се ни рањеници пренети, а камо ли храна. Кад сам улазио у кућу, опет су се Бевц и Ђидо тргли. Они су се шетали горе-доле по соби.

Одједном се врата отворише. Стари је ушао, а са њим енглески капетан Хадсон, Вељко Драшћевић и Бошко Чолић. Ђидо је раширио руке. Бевц од радости није могао ништа да каже. Тито је био страховито уморан. Преко тридесет километара је прешао по гудурама ове ноћи. Сео је за сто са Ђидом и Бевцом, а ми остали смо шапутали. Енглез се само завалио у фотелју и

после неколико минута тврдо је епавао. Није се пробудио ни кад сам га трзао и нудио му да једе.

— Све рањенике што хитније евакуисати. Поетавити одбрану пред Чајетином. Немци ће покушати продор на Златибор, — говорио је Огари.

После се обрнуо по соби:

— Где су остали другови, где је Марко? Шта је с Лолом, с Мачеком?

Сви смо ћутали.

После је Стари прислонио главу на сто, а Бошко и Вељко су испрекиданим реченицама причали шта се догодило од тренутка кад су кренули из Ужица.

Они су напустили Ужице у два аутомобила, скоро последњи. Само су Крцун Пенезић, Вукола Дабић и стари Баћо Стејић свратили до Главног штаба за Србију. Ту је стари Баћо скинуо заставу. На Плочама где је требало минирати друм, затекли су Лолу Рибара, Драганчета Павловића, Андру Петронијевића, Крцуна, Кушића и још неколико другова, Још се копала рупа за експлозив.

Тито није дуго остао већ је кренуо да осмотри положај. Попео се с капетаном Хадсоном, Бошком и Вељком на прву косу изнад Ужица, одмах иза Соколског дома. Те положаје су браниле јединице Ужичког одреда, под командом Кушића, политичког комесара.

Тито је одједном приметио немачке тенкове како улазе у град. Они су се без заетајкивања упутили право ка мосту на Ђетињи.

Тито се веселио, прича Бошко, како ће тенкови одлетети у ваздух, јер смо мост минирали. Међутим, тенкови су лако прешли преко моста. Мине нису експлодирале. Истовремено су се појавили немачки бомбардери и напали прве косе изнад града. Авиони су стално митраљирали. Рафали су ударали на пола метра од нас.

На нашу срећу, прича даље Бошко, Вељко је подигао главу преко оградe и викнуо: „Немци!“. На сто педесет метара од нас наступали су Немци у својим зеленим униформама. Поскакали смо, прескочили још једну камену ограду, а Немци су отворили ватру на нас. Претрчали смо преко једне мање ледине и срећно се докопали ретке шумице, а затим се сручили у једну јаругу. Одједном се дитла црвена ракета у правцу Мачката. Стари је рекао:

„Ето, дотле су дошли Немци. Ми смо одсечени, али ћемо настојати да се пробијемо.“

Тито је скупио двадесетак партизана и кренуо ка Мачкату. Напред смо истурили патроле, пажљиво наступали. Сељаци су нас обавестили да су Немци ушли у Мачкат. Продужили смо ка Чајетини где смо стигли мало пре...

Бошко је заћутао. Глава му је клонула. И он је заспао.

Нова свећа је потпуно догорела. Јавио се Марко. Он је издржао жестоко бомбардовање док је био с Моравичком четом. Јасно му је било да ће наићи немачки тенкови, па је с тешком муком подигао чету у последњем тренутку и спасао је од тенковске ватре. С Палисада се упутио, по наређењу друга Тита, у Алин Поток, и на неколико километара од Немаца скупио око 800 бораца, од којих је један део стигао са Кушићем. У Алин Поток је стигао рањен Гута Костић, адвокатски приправник. Он је ту превијен.

Дошао је и Мачек. Он је одмах кренуо на Око да прими три стотине заробљеника Немаца, које смо ухватили још у Крупњу. Марко и Ђидо су још остали на Палисаду, а ми смо кренули. Давно је већ било свануло кад смо стигли до краја друма. Четири стотине рањеника било је пребачено. У даљини, на Палисаду, чула се хука авиона и паљба.

(Из „Дневника“)

Владимир ДЕДИЈЕР